

Пожар А. Б.,
аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету

ВИСВІТЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ВІК ЛЮДИНИ» В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У статті здійснюється обзор лінгвістичних праць, присвячених вивченню та аналізу категорії «вік людини» в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Ключові слова: категорія «вік людини», концепт «вік».

Постановка проблеми. Поняття «вік» є досить популярною лінгвістичною категорією, що доводить кількість присвячених їй опису досліджень, хоча інтерес дослідників вона повернула порівняно недавно. У даній статті ми вирішили дати огляд існуючих робіт, щоб продемонструвати досягнення в цьому напрямку і з'ясувати, які сфери вивчення окресленої суті залишаються поки ще лакунарними.

Поняття «вік» відіграє важливу роль у концептуалізації світу, тому що на підставі уявлень, знань, оцінок, пов'язаних з віковими періодами життя людини, відбувається осмислення різних явищ дійсності. Вік – це невід'ємний елемент об'єктивної дійсності, що відображається у свідомості носіїв мови в сукупності мовних та мовленнєвих засобів, які піддаються концептуалізації. Системні відношення лексико-семантичної групи «назви осіб за віком», а також в генетичному та порівняльно-зіставному аспектах стали об'єктом дослідження в дисертаціях Л.Т. Костіної [2], В.І. Матвеева [3], Г.А. Пуцягіна [4], Р.І. Хашимова [5] та ін. Роботи зазначених авторів виконані в рамках системноцентричного підходу до мови; їх загальна мета традиційна для структурно-семантичних досліджень: описати пристрій окремої ділянки лексики, виявити системні зв'язки. У межах антропоцентричного підходу і принципів когнітивної лінгвістики виконана робота А.Т. Ашхарової, присвячена концепту «дитя» [6]. Порівняльні дослідження В.Г. Гака [7], Н.В. Соколетової (на підставі російської і французької мов), І.Ю. Проценко (на матеріалі іспанської та української мов), М.А. Федорова (на базі російської мови і американського варіанту англійської мови), С.М. Белякова, Л.А. Новікової (вікові позначення в діалектній мові) мають велике практичне і теоретичне значення. Були об'єктом порівняльного аналізу і окремі компоненти концепту «вік». Концепт «вік» як складний ментальний комплекс розглядався в системі цінностей російської, британської та американської лінгвокультур І.М. Любіною. У даний час концепт «вік» привертає увагу дослідників сучасної парадигми знання – когнітивної лінгвістики. Лінгвістичній інтерпретації та аналізу піддається як вся категорія (О.В. Бахмет [8], В.О. Башеева, Л.М. Ковальова, Н.В. Крючкова [9], А.П. Кудряшова, М.Г. Лебедько [10], О.С. Яковлева), так і окремі її аспекти (О.С. Бунеева, Г.М. Васильєва, К.А. Власова, О.А. Погораєва, О.С. Філімонова [11]).

Мета статті – висвітлити та проаналізувати категорію «вік людини» в сучасних лінгвістичних дослідженнях, продемонструвати досягнення в цьому напрямку і з'ясувати, які сфери вивчення окресленої суті залишаються поки ще недостатньо вивченими.

Наукові та практичні завдання статті полягають у тому, щоб дослідити вербальні та невербальні засоби на позначення такого важливого іманентного фактору мовця, як «вік», у його семіотичному, прагматичному та номінативному висвітленні.

Актуальність обраної теми зумовлена загальною тенденцією сучасної лінгвістики до вивчення людської сутності в художніх дискурсивних практиках крізь призму фізіологічних характеристик, емоційних станів, прагматичних намірів і комунікативних потреб персонажів. Невирішеність питань, пов'язаних із формами і шляхами набуття вербальними і невербальними засобами позначення вікових характеристик персонажа необхідної прагматичної значущості в англомовному художньому дискурсі, зумовлює потребу здійснення їх комплексного лінгвосеміотичного і прагмалінгвістичного дослідження з позицій дискурсивно-прагматичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Національно-специфічне уявлення про вікову структуру суспільства і про особливості тих чи інших вікових груп фіксується в мові та в мовленні (відображається і в значеннях мовних одиниць, а також у системі концептуальних уявлень носіїв мови). Такі, наприклад, поняття, як *молодий, старий, дитина*, є важливими елементами національно-мовної картини світу і, отже, також можуть мати національно-мовну специфіку.

Ієрархічну класифікацію вікової лексики запропонував у своїй дисертації «Про засади організації груп слів у лексичній системі (на матеріалі іменників, що називають людину за віком, зростом, ступенем фізичної сили і ступенем фізичної краси)» Г.А. Пуцягін, використовуючи методику компонентного аналізу. Дослідник налічує в російській мові 234 «вікових імені» і робить їх комбінаторно-семантичний аналіз на основі ряду гетерогенних признаков: вік, стать, зріст, дія, характерна для названої особи (*той, кого пеленають; почавший ходити; той, що смоче; той, що повзає*), стилістичне забарвлення, емоційне забарвлення, експресивне забарвлення [4].

У дисертаційній роботі «Концепт «дитя» в російській мовній картині світу» А.Т. Ашхарова вивчає групу іменників, що позначають людину в дитячому віці на основі вибірки з тлумачних словників сучасної російської літературної мови, лексико-фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки, текстуальні одиниці. Автором пропонується класифікація позначень дітей за 10 ознаками: 1) дитячий вік (*дитинка*); 2) вік немовляти (*немовля, новонароджений*); 3) вік та стать (*хлопчик, дівчинка*); 4) маленький (*малюк, крихітка*); 5) характер поведінки: а) рухливий (*сгоза*); б) люблячий витівки (*баловник*); в) неслухняний (*вереда*); г) той, що часто плаче (*плакса*); 6) зовнішній вигляд (*карануз*); 7) рівень розумового розвитку (*вундеркінд*); 8) мова (*щебетун*); 9) характер виховання (*мамійко*); 10) соціальний статус (*школяр, надчерка*) [6, с. 128–145].

У своїй дисертації «Структура семантичного поля віку людини: (на матеріалі російської, української та англійської мов)» В.І. Матвеев проводить аналіз вікової лексики російської, української та англійської мов. За допомогою синхронно-описового та порівняльного методів дослідник розглядає іменники, прикметники та дієслова. Автор виділяє 4 основних найменування вікових періодів (*дитинство, молодість, зрілість, старість*) і 2 підперіоди (*дитинство, юнацький вік*). В.І. Матвеев зображує шкалу найменувань людини за віком не у вигляді прямої, а у вигляді дуги, що позначає «важливу для суспільної свідомості ознаку у віковому розподілі розвиток, зростання, досягнення найвищого рівня у розвитку і згасання» [3, с. 11]. Лексико-семантична група іменників із вікової семантикою представлені словами: *дитина, юнак, дівчина, старий, стара*; прикметників – словами: *новонароджений, юний, молодий, похилий, старий*; дієслова показують перехід від віку до віку: *рости, зростати, старіти* [3, с. 7].

Л.Т. Костіна проаналізувала прикметники зі значенням віку в роботі «Дослідження групи прикметників віку в сучасній англійській мові (у зіставленні з російською)». Об'єктом синхронно-зіставного дослідження стали 17 одиниць: *new-born, adolescent, juvenile, youthful, teen-aged, elderly, old, aged, ancient, antiquated*; *новонароджений, юний, молодий, похилий, старий, престарілий, древній*. Для прикметників віку характерна сполучуваність з такими тематичними групами іменників: назви особи; назви інших живих істот; назви рослин; назви конкретних предметів і явищ; речові іменники; абстрактні іменники. Л.Т. Костіна виявляє переважно контактне розташування прикметників віку по відношенню до означуваного іменника в англійській мові (*a wise old cousin, a smart young lady*). Серед російських прикметників віку виявляється протилежна тенденція – до дистантного розташування: *молода мила господиня, старий мудрий протоірей*. В англійській мові 11 прикметників безпосередньо визначають вік людини в сполученнях з іменниками, в російській мові – 8 [2].а

А.Є. Александрова моделює лексико-семантичне поле на А.Є. Александрова моделює лексико-семантичне поле найменувань вікового періоду «старість» у російському і американському варіанті англійської мови з метою проведення порівняльного аналізу відповідних вікових систем у цих культурах, де виділяє чотири взаємодіючі між собою мікрополя. До першого вона відносить власне вікові найменування (*старий, похилий*), друге містить тендерні найменування, співвіднесені з віковою парадигмою (*стара баба, старий дід*), третє включає в себе терміни сімейно-родинних зв'язків (*бабуся, дідусь*) і четверте складається з найменувань соціальних ролей, обумовлених віковою парадигмою (*ветеран, пенсіонер*) [12, с. 195].

А.В. Кравченко розглядає іменники, що позначають особу, які містять у своїй структурі семантичний компонент часу. Він розподіляє імена за трьома семантичними групами, одна з яких складається з імен, що позначають особу за віком (*infant, child, boy, girl, man, teenager, woman, adult*), і вказує на цікавий факт, що у свідомості мовця імена, що позначають періоди людського життя за віком, можуть стояти в одному ряду з іменами, що вказують на соціальний статус людини, бо вони теж пов'язані з певними періодами – подіями в житті людини (*вчитель* протиставляється не тільки *учням*, але й *дітям*) [13, с. 50].

Іменниками, що позначають людину за будь-якою ознакою, займається К.В. Рахліна. Автор аналізує, яким чином імена осіб поєднуються з лексемою *старий* (в англійській мові – *old*),

виділяючи різні типи відносин і класифікуючи обумовлений іменник на чотири різновиди: (1) назви осіб, схильних до вікових змін – імена спорідненості, національностей: *американець/ American, бабуся/ granny*; (2) імена осіб з домінуванням додаткової семантичної ознаки – не вікової: *старий юрист (старий = досвідчений)*; (3) імена осіб із семантичними ознаками «посада»: *старий директор (старий = попередній)*; (4) імена осіб, які виступають свідками своєї епохи: *старий майстер (старий = старовинний)* [14, с. 211]. Таким чином, автор розглядає модель, яка репрезентує вікові особливості, зумовлені тимчасовим фактором; соціальні типи відносин (родинних, дружніх); а також рольові, статусні та історично марковані відносини.

Значна кількість зіставних досліджень присвячена аналізу лексики віку. Так, В.Г. Гак, на основі даних тлумачних і синонімічних словників двох мов, будує шкалу вікових найменувань із метою ілюстрації того факту, що «при переході від однієї мови до іншої зміни в найменуванні часто не обмежуються лише заміною одного способу номінації іншим, але пов'язані зі зміною обсягу або меж самого позначуваного поняття» [7, с. 44]. Одиницею поділу такої умовної шкали, що фіксує роки життя людини від моменту народження до 24 років, стала одиниця, що дорівнює двом рокам життя. Шкала наочно демонструє невідповідність обсягу або меж одного поняття в мовах, що зіставляються. Дослідник зазначає, що у французькій мові для називання людини в різні періоди життя (до досягнення нею 24 років) використовується 6 слів; в російській – 5. Ці періоди мають межі: дитина – людина від народження до 12 років (немовля – 0-2); підліток – 12-16; юнак – 16-21; молодик (від 21...) [7, с. 45].

У своїй роботі Н.В. Крючкова здійснила порівняльний аналіз концептів віку у французькій і російській лінгвокультурах. Виділяючи основні вікові періоди, автор детально дослідила структуру даних концептів, їх лексичне і семантичне наповнення, визначила найбільш стійкі концептуальні характеристики. У роботі Н.В. Крючкової матеріалом для дослідження послужили дані російської та французької мов, що представляють собою найменування основних вікових періодів: *дитинство, вік немовляти – enfance, юнацький вік – adolescence, молодість, юність – jeunesse, зрілість – maturite, старість – vieillesse* [9, с. 128].

М.Г. Лебедько описує вікові концепти часу, до яких відносить позначення людей певного віку, в американській картині світу в зіставленні з російською мовною картиною світу. Лінгвіст розглядає концептуалізацію вікових концептів *baby, teenager i adult* (вік зрілості) через аналіз лексем, що їх вербалізують, а також за допомогою концептуального аналізу сполучуваності наведених лексем з прикметниками [10].

У дисертаційному дослідженні О.В. Бахмет, виконаному на матеріалі англійської мови, представлено, як відбувається когнітивне упорядкування досвіду дорослішання / старіння у свідомості мовної особистості. Дослідник інтерпретує текстові фрагменти, в яких відображено оціночне ставлення персонажів до питань дорослішання / старіння, як свого, так і інших персонажів, і показує мовну своєрідність прояву вікових змін та їх оцінки в мові. Автор роботи розмежовує оціночні ситуації в авторській розповіді та мовлення персонажів, встановлює аналогії за їх видами і класифікує ситуації оцінки за типами залежно від характеру співвідношення суб'єкта і об'єкта оцінки [8].

У статті «Позначення особи похилого віку атрибутивними словосполученнями в російській і англійській мовах» О.І. Бондаренко аналізує засоби позначення осіб похилого віку: «В англійській мові практично єдиним засобом є словосполу-

чення, що складається з прикметника групи похилого віку та відповідних іменників. Такі словосполучення нерідко відносять до стійких словосполучень» [15, с. 54]. Мовні можливості номінації в українській мові більш різноманітні: «Російському іменнику «*дід*» відповідає англійське «*old man*»; «*бабка*» – «*old woman*» [15]. У російській мові ознака старості в людини може передаватися прикметниками «*літній*», «*старий*», «*старенький*». Автор статті розглядає особливості вживання цих слів, а також деяких англійських (*frail, weak «слабкий», weary «безпорадний», trembling «тремтячий»* тощо), які підсилюють ознаку старості в контексті.

І.А. Калюжна розглядає способи концептуалізації віку людини в німецькій та російській мовах. Дослідник встановлює загальні параметри, згідно з якими характеризується кожний віковий період, завдяки асоціативним зв'язкам лексеми «вік» (вік – зовнішність людини, вік – поведінка, вік – спосіб життя та вік – соціальний статус). Вікова лексика представляється автору як клас одиниць, структурно складний і семантично багатий, що включає лексеми з компонентом значення «вік». Також лінгвіст проводить зіставлення і протиставлення вікових періодів один одному за різними параметрами (тип поведінки, риси характеру, розумовий розвиток і інші), на основі матеріалу, що надається паремічними одиницями [16].

Зіставному аналізу вікових номінацій в українській і словацькій мовах присвячена робота Д. Кацкової. До імен віку дослідник відносить іменники, в тлумаченні яких міститься характеристика особи за віковою ознакою: *хлопчик, чоловік, старий; chlapec, mladik, mladenec, starec*. Словник імен віку склав близько 300 лексем з приблизно рівним розподілом на російську і словацьку частини. Виявляються мікрополя віку немовляти (до 3 років), дитячого віку (до 11-12 років), підліткового (до 16 років), молодого (до 25), зрілого (до 60), старого віку [1, с. 7].

У своїй роботі «До питання про формування російської вікової лексики (історичне формування і сучасне функціонування вікових найменувань неповнолітніх дітей) Р.І. Хашимов аналізує вікову лексику, номінуючу періоди дитинства та юнацького віку: *дитина, дитя, чадо, дівчинка, хлопчик* і т. п. Матеріал для дослідження витягувався з давньоруських пам'яток писемності; з творів художньої і публіцистичної літератури (XVII–XX ст.). Автор класифікує вікову лексику з різних підстав: за гендерними ознаками (*чоловік – жінка*), за ознакою «повнолітній»/«неповнолітній» [5, с. 10].

Дисертаційне дослідження К.А. Власової «Словотворчі гнізда *молодий – старий* в російській мові (досвід різноаспектного порівняльного аналізу)» присвячено різноаспектному вивченню словотворчих гнізд сучасної російської мови *молодий – старий* (дериваційний, морфологічний, лексико-граматичний, семантичний, концептуальний і порівняльний аспекти) в літературній мові та територіальних діалектах. У загальних рисах вони зіставлені з їх англійськими еквівалентами *young – old*. Слід зазначити, що дослідник проаналізувала словотворчі гнізда «*молодий*» / «*старий*», зазначивши кількісну перевагу дериватів гнізда «*старий*». У гніздо «*молодий*» входять 111 слів. Гніздо «*старий*» складають 204 деривата [17].

Заслужує уваги робота О.Є. Філімонової, в якій здійснюється вивчення взаємодії понять віку і емоцій на рівні тексту, а саме в поетичних творах. У статті представлений аналіз емотивних ситуацій, які репрезентують різноманітні концептуальні складові відчуття дитинства, які демонструють, з одного боку,

позитивні емотивні смисли, що складають прототипічне ядро концептосфери «*дитинство*». З іншого боку, емотивні ситуації актуалізують необмежену кількість периферійних, додаткових індивідуальних емотивних смислів [11, с. 135].

Висновки. Таким чином, інтерес до людини, в тому числі і до проблеми людського віку, по суті, завжди залишався в центрі уваги науки про мову. Сучасні дослідження відрізняються спробою пошуку на новому етапі історичного розвитку відповідей на питання, пов'язаних із сутністю людини і її етнокультурною специфікою. Усе вищесказане ще раз доводить актуальність даного дослідження, присвяченого категорії «віку людини», опису вікових номінацій людини та їх аналізу. Огляд лінгвістичної літератури свідчить про те, що дослідження вікової лексики відрізняються різним підходом до проблеми, а також великим або меншим охопленням матеріалу.

Література:

1. Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках : автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Д. Кацкова. – Москва, 1987. – 19 с.
2. Костина Л.Т. Исследование группы прилагательных возраста в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филолог. наук. / Л.Т. Костина. – Москва, 1978. – 17 с.
3. Матвеев В.И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков) : дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 / В.И. Матвеев. – Киев, 1984. – 276 с.
4. Пулягин Г.А. О принципах организации групп в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г.А. Пулягин. – Воронеж, 1975.
5. Хашимов Р.И. К вопросу о формировании русской возрастной лексики (историческое формирование и современное функционирование возрастных наименований несовершеннолетних детей) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Р.И. Хашимов. – М., 1973. – 21 с.
6. Ашхарова А.Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира : дис. ... кандидата филол. наук / А.Т. Ашхарова. – Архангельск, 2002.
7. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков) / В.Г. Гак. – М., 1977. – 263 с.
8. Бахмет О.В. Языковая актуализация оценки геронтологических преобразований личности : дис. ... канд. филолог. наук / О.В. Бахмет. – С-Петербург, 2006. – 220 с.
9. Крючкова Н.В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков) : дис. ... кандидата филолог. наук / Н.В. Крючкова. – Саратов, 2003. – 252 с.
10. Лебедько М.Г. Время как когнитивная доминанта культуры. Сопоставление американской и русской темпоральных концептосфер / М.Г. Лебедько. – Владивосток, 2002. – 244 с.
11. Филимонова О.Е. Эмотивный аспект репрезентации концепта «возраст» в поэзии / О.Е. Филимонова // Studia Linguistica, вып. 15. Язык и текст в современных парадигмах научного знания. – СПб : Борей Арт, 2006. – С. 135–143.
12. Александрова А.Е. О национально-культурной специфике лексико-семантического поля наименований возрастной парадигмы в русском и английском языках / А.Е. Александрова // Русистика и современность. Материалы 7-й международной научно-практической конференции 17-18 сентября 2004 г. – СПб. : Сударьяна, 2005. – С. 195–199.
13. Кравченко А.В. Темпоральный признак в семантике имени существительного / А.В. Кравченко // Когнитивный анализ слова. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 2000. – С. 50–55.

14. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е.В. Рахилина. – Москва : Ин-т языкозн-я РАН, 2000. – 362 с.
15. Бондаренко Е.И. Обозначение лица пожилого возраста атрибутивными сочетаниями в русском и английском языках / Е.И. Бондаренко // Стилистика и культура речи. – Пятигорск : Изд-во Госуд. лингв. ун-та, 2000. – С. 53.
16. Калюжная И.А. Возраст человека и способы его концептуализации в немецком и русском языках / И.А. Калюжная // Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии. Межвузовский сборник научных статей. Выпуск 1. – Тамбов : ТГУ, 2006. – С. 214–217.
17. Власова К.А. Словообразовательные гнезда МОЛОДОЙ – СТАРЫЙ в русском языке : автореф. дис. ... канд. филолог. наук / К.А. Власова. – Н. Новгород, 2002. – 19 с.

Пожар А. Б. Освещение категории «возраст человека» в лингвистических исследованиях

Аннотация. В статье осуществляется обзор лингвистических работ, посвященных изучению и анализу категории «возраст человека» в современных лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: категория «возраст человека», концепт «возраст».

Pozhar A. Highlighting the category of “person’s age” in linguistic studies

Summary. The article reviews the linguistic works devoted to the study and analysis of the category of “person’s age” in modern linguistic studies.

Key words: the category of “person’s age”, the concept of “age”.